

BAKK MIKLÓS

Egy szétfoszlatás aporiái

Régi dilemmája a politikaelméleti gondolkodásnak, hogy miképpen fogható fel az a számtalan történeti alakváltozatlan rendelkező társadalmi-politikai közösségforma, amelyet a nemzet fogalma jelöl. Két paradigma adott már a 19. század óta: egyrészt a politikai nemzet francia koncepciója, amely – Renan nyomán – a folyamatos, egyéni döntéseken keresztül magvalósuló közösség-konstituálódást állította az előtérbe,¹ másrészt a kulturális nemzet német fogalma, mely Herder eszméi nyomán a nyelvi-kulturális közösség primátusából indult ki², és az organikus közösség létmódját tette meg kiindulópontnak.

Az organikus (szubsztancializáló) és a folyamatos konstruálódást előtérbe állító, „dekonstruáló” megközelítésmódok vitájában a modern társadalomelméletek inkább az utóbbiakra látszanak építeni. A konstruktivizmus eredményeinek egyik legmódszeresebb végiggondolója az elmúlt években Rogers Brubaker volt (magyarra fordított tanulmányai: *A nemzet*

¹ Renan legtöbbet idézett sora szerint a nemzet „egyetlen roppant szolidaritás”, „mindennapos népszavazás”. Ld. Ernst Renan: *Mi a nemzet?* In: Bretter Zoltán – Deák Ágnes (szerk.): *Eszmé a politikában: a nacionalizmus*. Tanulmány kiadó, Pécs, 1995. 185–186.

² Louis Dumont szerint a domináns német elképzelés az, hogy „alapvetően német vagyok, és a németiség által vagyok ember”. Ld. A National Variant, I. German Identity: Herder's Volk and Fichte's Nation. In: *Essays on Individualism. Modern Ideology in Anthropological Perspective*. The University of Chicago Press, Chicago & London, 1986. 130–131. Idézi Alain Dieckhoff: *Egy megrögzöttség túlhaladása*. *Regio*, 2002, 4. sz. 9.

*mint intézményesült forma, gyakorlati kategória, esetleges esemény;*³ *Csoportok nélküli etnicitás*⁴), az alábbi írás elsősorban az ő megállapításaira reflektál.

Brubaker és a csoportizmus

Brubaker abból indul ki, hogy miközben a szubsztancialista nemzetfelfogást továbbra is nagyon sokan osztják – a primordialisták mellett számos modernista (konstruktivista) is –, a modern társadalomelmélet megkérdőjelezi a csoport szubsztanciális fogalmát.⁵ Ezért a „nemzet” esetében is megkérdőjelezendő a szubsztancializáló felfogás, és dekonstruáló látásmódra van szükség, azaz, nem a nemzet szubsztanciális mivoltát kellene a nacionalizmuskutatóknak és szociológusoknak keresniük, hanem a „nemzetben való létezés” kellene valahogy megragadniuk. A nemzeti mivolt, a nemzeti dimenzió tanulmányozását – írja – el kell választani a nemzetek, mint kollektívumok és közösségek tanulmányozásától, „a nemzetet nem szubsztanciaként, hanem intézményesült formaként, nem kollektívumként, hanem gyakorlati kategóriaként, nem entitásként, hanem esetleges eseményként, történésként” kell kezelni.⁶ A szubsztancializáló nézőpontot később „csoportizmusnak” (*groupism*) nevezi,⁷ amely alatt azt érti, hogy „hajlamosak vagyunk a kulturális világot egyszínű etnikai, faji és kulturális kockákból kirakott sokszínű mozaikként beállítani.”⁸ Ezzel szemben az újabb társadalomkutatá-

³ [1996] Vö.: Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény.* Rejtjel Kiadó, Budapest, 2004. 387–396.

⁴ [2004] Vö.: Kántor Zoltán–Majtényi Balázs (szerk.): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről.* Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005. 112–123.

⁵ Brubaker négy olyan fejleményt említ meg, amelyek ehhez a nézőponthoz – a csoport realista létezésének elvetéséhez – vezettek, ezek: 1. a hálózatelmélet térhódítása, a hálózatnak, mint általános metaforának egyre gyakoribb használata a csoport helyett; 2. a cselekvésre irányuló elméletek, amelyek módszertanilag az egyént állítják középpontba, és az egyén érdekein, orientációin keresztül vizsgálják a kollektív cselekvés logikáját; 3. a strukturalista szemlélet visszaszorulása és egy inkább „konstruktivista” álláspont előretörése, amely a csoportok konstruált, esetleges és változékony voltát hangsúlyozza; 4. a posztmodern elmélet, amely a társadalmi formációk kialakult és rögzült jellege helyett azok részlegességét, átmenetiségét a közöttük létező átjárhatóságot hangsúlyozza (Brubaker: *A nemzet mint intézményesült forma, gyakorlati kategória, esetleges esemény.* Kántor Zoltán (szerk.) i. m. 387–395.).

⁶ Ld. *Nacionalizmuselméletek...* i. m. 390.

⁷ Ld. *Csoportok nélküli etnicitás.* Kántor–Majtényi (szerk.) i. m. 112–123.

⁸ Ld. *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről,* i. m. 112.

si irányzatoknak a relevanciájára kell figyelnünk, azokéra – érvel Brubaker –, amelyek a csoportok szubsztancializáló felfogásával szemben jelentkeztek, problematizálják a „csoportként létezés fogalmát,” és „aláássák a stabil csoportlét feltételezéséhez kapcsolódó axiómákat”, és amelyek a nacionalizmuskutatás számára is érvényes mondanivalóval rendelkeznek: ilyen az etnometodológia, a diskurzuselemzés; a társadalmi hálózatelmélet, a kognitivizmus, a feminista elmélet, a racionális választások elmélete, a játékelmélet.⁹

Ez a dekonstruáló racionalizmus teljes mértékben beleillik a nacionalizmuskutatás több irányzatába, és annak a felfogásmódnak a továbbgondolása, amely Benedict Anderson vagy Frederik Barth munkásságát jellemzi.

A talán legfontosabb kiinduló kérdés – hogy miért tűnik „szubsztanciális csoportnak” a nemzet – mindazonáltal Brubaker gondolatmenetében is nyitva marad. Ő utal ugyan arra, hogy a hétköznapi racionalitás természetes velejárója ez, vagyis hogy a hétköznapi értelemben használt társadalmi kategóriák gyakran esszencialisták és naturalisták, mivel ezek a kategóriák hordozzák azt, amit a „résztvevők primordialiszmusának” vagy „pszichológiai esszencializmusnak” neveznek. Az a kérdés azonban nem merül fel nála, hogy a mindennapi kategorizációs eljárások tekintetében van-e különbség az egyes csoportok között.

Általában véve, nagyon sok csoport van, amely nem határozható meg tagjainak néhány egyszerű ismérven alapuló szummációjá révén. Továbbá a „nemzet” esetében is felvethető, hogy nincs kategorizációs értelemben szubsztanciája. Mindebből azonban nem következik azonnal, hogy a „nemzet” is „esetleges esemény” vagy pusztán „gyakorlati kategória”, „a kollektív cselekvés változékony terméke” (Craig Calhoun),¹⁰ mint más létező csoportok, azaz: a dekonstruáló nézőponton belül is megvizsgálható, hogy a nemzet létmódja eltér-e a többi cselekvő közösségtől.

Első kérdésünk tehát az, hogy van-e különbség a „nemzet” és a többi politikai „csoport” között? És ha van, mi ennek a különbségnek a lényege?

⁹ Uo.

¹⁰ Brubaker Craig Calhoun idézi, aki az 1989-es kínai diákmozgalomról írta: az identitás a kollektív cselekvés terméke, és nem annak kiváltó oka.

A nemzet és a modern politikai közösségek

Ernest Gellner szerint a társadalom egalitárius felfogását és a hatalom kollektivizálását az agrártársadalmakról az ipari társadalmakra való átmenet teremtette meg, a nacionalizmus, a nemzet kialakulása ennek „fejleménye”. Ezzel szemben Liah Greenfeld úgy véli, hogy a nacionalizmus nem a kapitalizmus és az iparosítás termékeként, nem a modernizáció kísérőjelenségként jelent meg, hanem sokkal inkább ezek előfeltételeként.¹¹

A gellneri paradigma a modern társadalmi berendezkedés felől próbálta értelmezni a nacionalizmus jelenségét, és tartalmat adni a nemzet fogalmának. Mivel e paradigmában elsősorban a történészek vizsgálták a modernitást, és abban a tradicionális berendezkedés és a hagyományos értékek fokozatos leépítését és visszaszorítását mutatták ki, elemzéseikkel a modernitás és modernizáció fogalmának az egymásba csúszását is előkészítették. A premodern kor „nyitásként” – az univerzalizmus megmegújuló rohamaként – való értelmezése, majd az azt követő modern kor fejlődésdinamikára való redukciója tulajdonképpen folyamatos „tökéletesedéssé” fogalmazta át a modernitást, és ezzel egy új problémát is létrehozott: a modernitás „modernizációjának” a kérdését.

A modernizációvá átalakított modernitásban a nacionalizmus kérdése megrekedt az intézményi problematikában, és egy sajátos ambivalenciát is magára öltött: a nacionalizmus ugyanis mind a modernitás elfogadásaként, mind pedig annak elutasításaként meg tudott jelenni.¹²

Greenfeld felfogásában a nacionalizmus viszont olyan „eszme- és érzelemkészletet” jelent, amely átfogó identitást biztosít előbb a kevesek, majd a „nép”, a „nemzet” számára, és ezáltal megteremti az egalitarizmus társadalompszichológiai alapjait. Egyfajta anomikus állapot ez a feudalizmus hierarchikus társadalom-felfogásának bomlásfolyamatában, amely lehetővé teszi, hogy a „nemzet” fogalma folyamatosan bővüljön, és egyben olyan új etnopszichológiai valóságot is kialakít, amely a modernitás talapzatává is válik.

¹¹ „A rugalmas társadalmi rétegződési rendszer az industrializációtól és a kapitalizmustól függetlenül alakul ki, és éppenséggel ez utóbbiak kifejlődését teszi lehetővé”. Lásd Liah Greenfeld: Nacionalizmus és modernitás. In: *Nacionalizmuselméletek...* i. m. 184.

¹² A „közpolgári” és az „etnikai” nacionalizmus közötti különbségtétel megideologizálásai mögött lényegében ez rejlik.

A modernitásnak Heller Ágnes szerint két összetevője van: 1. a modernitás dinamikája; 2. a modern társadalmi berendezkedés.¹³ Míg a Gellner felfogásába illeszkedő paradigma a modern társadalmi berendezkedést helyezi az előtérbe (a piac, a gazdasági innováció, a „szten-derdizált magas kultúra” fenntartását biztosító intézményrendszer), a Greenfeldé – mely a rendi társadalom lassú anómiájából és státusinkozisztenciájából vezeti le a nacionalizmust – inkább az első összetevővel, a modernitás dinamikájával függ össze. A modernitás – dinamikája felől tekintve – olyan világ, amely a szabadságon alapszik, nincs más alapja, mint saját alapjainak folyamatos dekonstrukciója, „olyan világ, amelynek szakadatlanul fel kell fedeznie önmagát.”¹⁴ A nemzeti identitás ebben a világban egyrészt „alapvető identitás” (Greenfeld), másrészt maga is része a folyamatos dekonstrukciónak. A nemzeti identitás az egyén „legbelső lényegét” is megszabja – de nem szubsztanciális értelemben, hanem úgy, hogy a társadalom tagjává teszi –, másrészt ehhez a folyamatosan újrakonstruált identitáshoz képest a többi identitásforma másodlagos jellegű, csupán módosíthatja azt. Ugyanakkor ez azt is jelenti, hogy a modern társadalmak – mint Greenfeld fogalmaz – „fogalmi definíciójuknál fogva »nemzetek«. Azokról, amelyek nem tartják magukat nemzetnek, úgy vélik (még) nem modernnek.”¹⁵

A „nemzet” következőképpen a politikai modernitás *legátfogóbb formája*, erőteljes keretet biztosít ahhoz, hogy a szabadságokon alapuló dekonstrukció végbemehessen úgy, hogy közben az intézményi alapjait is folyamatosan újraalkothassa.¹⁶

¹³ Heller Ágnes: *The Three Logics of Modernity and the Double Bind of Modern Imagination*. Collegium Budapest. Institute for Advanced Study. Public Lecture Series, 2000, Nr.23. 2.

¹⁴ „És mivel a modern világ a szabadságon alapszik, olyan archén, mely sehol sem található, alapok nélküli világ marad, olyan világ, amelynek folyamatosan újra fel kell fedeznie önmagát. Ez az egyik fő oka annak, hogy miért marad elvont – a szó hegelianus értelmében – a modern világ bármely konstruált modellje és miért kontrafaktuális meghatározása szerint, és mi miatt hangzik igaznak csupán néhány évtizedig bármilyen koherens narratíva.” (Heller i.m. 1. B.M. fordítása)

¹⁵ Greenfeld i. m. 185.

¹⁶ Ugyanezt az álláspontot fejti ki Will Kymlicka és Christine Straehle: az elmúlt két évszázadban – írják – két alapvető tendencia volt tapasztalható: a) a birodalmak, királyságok, városállamok, gyarmatok színes sokasága nemzetállamok sokkal egyneműbb halmazává szerveződik át, és ezek közül majdnem mindegyik nemzetépítési politikát folytat a közös nemzeti identitás (a közös nyelv, kultúra) megteremtése érdekében; b) a preliberális vagy nemdemokratikus kormányzati

A modernitás dinamikája a nemzet vonatkozásában is a modern képzelet két – Heller Ágnes által megjelölt – forrását állítja az előtérbe, ezek: a *technikai* és a *történelmi* képzeletet.¹⁷ A nemzetet és a nacionalizmust is inkább ezek kölcsönhatásában érdemes vizsgálni, és nem a társadalmi berendezkedés részeként, egyik lehetséges kereteként. E két képzelet konfliktusos viszonya teszi érthetővé ugyanakkor a nacionalizmus ket-tősségét, és ebből fakadnak a nacionalizmusról való gondolkodás (a nacionalizmuskutatás) aporiái is.

A történelmi képzelet segítségével sikerül a nacionalista mozgalmaknak a közösségi emlékezetből modern indentitás szerkezetet létrehozniuk, és azt mobilizációs tényezővé emelniük, a nacionalizmuskutatásban pedig a történelmi képzelet elsőbbsége alapozza meg a primordialista és perennialista irányzatokat. A történelmi képzelet alakította ki a nemzet szubsztancializálásának legismertebb paradigmáit. A technikai képzelet preponderáns működése viszont a nemzetnek elsősorban a politikai modernitás kereteként való működtetését szolgálja; célja, hogy megalapozza a hatékony intézményeket és a hatékony közösségi döntéshozatalt (a nacionalizmuskutatásban – eközben – a modernista elméletek azok, amelyek a modern intézményesülés primátusát hangsúlyozzák). A technikai képzelet is szubsztancializálások kiindulópontja; a technikai képzelet ugyanis a nemzetállamot a politikai közösség problémamegoldó intézményrendszereként próbálja maximális teljesítményűvé tenni, ami viszont az állampolgárok összességének működő politikai közösségként való elfogását előfeltételezi a demokrácia procedurális keretei között.

Mindaddig, míg a politikai közösségek ki nem alakultak, míg nem vált világgossá, hogy a greenfeldi státusinkonzisztencia eredményeként

formák (monarchiák, katonai diktatúrák stb.) majdnem mind liberális-demokratikus rendszerekké alakultak át. Okkal feltételezhető, hogy e két tendencia valamiképpen összetartozik, affinitás áll fenn a nemzetállam és a liberális demokrácia között. (Kymlicka, Will – Straehle, Christine: Kozmopolitanizmus, nemzetállamok, kisebbségi nacionalizmus: a legújabb irodalom kritikai áttekintése. *Kellék*, 2001, 21. sz. 31.) Hipotézisünk az, hogy a két tendenciát épp az anómián keresztül kialakult társadalmi egalitarizmus, a státusinkonzisztencia európai történeti folyamata tette összetartóvá, és ezért a nyugati politikaelmélet azon implicit előfeltevése, amelynek értelmében „a demokrácia, az igazságosság, a legitimitáció, az állampolgárság elmélete és gyakorlata összefonódott a nemzeti intézményekkel” és ami szerint „egyedül a nemzetállam keretein belül tartható fenn a liberális-demokratikus elvek megvalósíthatóságának a reménye”, több mint fogalmi affinitás: történetileg megalapozott összekapcsolódás.

¹⁷ Lásd Heller i. m.

meddig terjednek a „nemzet” határai, a történelmi képzeletforma volt a meghatározó. A technikai képzelet a nemzet politikai létmódján belül akkor jutott primátushoz, amikor megteremtődtek a nemzetállam intézményes keretei. A nemzetállami legitimitás megteremtette az állam racionális kérdéseit, köztük a törvény és a rend biztosítását, a szakpolitikák kérdéseit – általában: az állam társadalmi intervenciójának a kérdéseit. Ennek az intervenciónak a kérdései viszont alapvetően racionális problémamegoldást igényelnek, a társadalmi konfliktusokba való beavatkozást ugyanis az államoknak egyszerűbb racionális, allokációs problémaként kezelni: költségvetési kérdéssé alakíthatják („monetarizálhatják”) még azokat a kérdéseket is, amelyek tulajdonképpen értékeken alapulnak, illetve a megoldásuk értékek közötti választáson alapszik.

Mindazonáltal a nemzetállami keretek megszilárdulásával a politikai közösségek kérdései nem kerültek végleg a technikai képzelet uralma alá. Egyrészt magának az intervenciónak (a szakpolitikai beavatkozásoknak) a kérdései sem tehetőek teljesen racionálissá. Bár nagyon sok konfliktusban a rendelkezésre álló lehetőségek a technikai képzelet dominanciája mellett fogalmazódnak meg, azonban a „technikai” kérdések kiéleződésük esetén visszatorkollnak az értékválasztás kérdéseibe, azaz: az allokációs konfliktusok is lényegében hitek, szellemiségek, meggyőződések konfliktusai. A technikai képzelet dominanciája olykor felélesztheti a történelmi képzeletet. Mindazonáltal a technikai képzelet uralma hasznos, paradigmateremtő kiindulópontnak bizonyult; ezen alapszanak a „rational choice”-elméletek¹⁸ is.

Másrészt viszont az, hogy a nemzet a *modernitás legátfogóbb formája* egyben azt is jelenti, hogy a nemzet a politikai modernitásban a *történelmi képzelet egyetlen integratív horizontja*. Vagyis a politikai identitások végső vonatkozásait a nemzet horizontja fogja át. Ez még akkor is így van, ha a gazdasági globalizáció, a nemzetközi biztonság új követelményei vagy a „posztmodern” politikai konstrukciók új világa idején egyre több transznacionális és államalatti politikai közösséget konstituáló intézmény jelenik meg, és egyre gyakrabban felmerül, hogy a nemzetet és a nemzetállamot immár „a politikaelmélet sem tekintheti egyetlen avagy uralgó kontextusának.”¹⁹

¹⁸ Anthony Downs: *An Economic Theory of Democracy*. New York, Harper and Brothers, 1957.; John Elster: *Rational Choice*. Oxford, Basil Blackwell, 1986.

¹⁹ Kymlicka, Will – Straehle, Christine, i. m. 47.

Indokoltnak tűnik tehát, hogy a politikai közösségek tekintetében különbséget tegyünk a „nemzet” mint a legátfogóbb cselekvő közösség és többi, tisztán a modernitás talaján létrejövő (modern nemzetállami keretek között működő) politikai közösség közt. E különbséget még akkor is érdemes megtenni, ha e szétválasztás problematikusnak tűnik, hiszen úgy tűnik, a „nemzet” a maga teljességében nem tud sohasem cselekvő közösséggé válni, cél- vagy eszközzracionális cselekvését ugyanis mindig „kihelyezi” valamilyen, politikai cselekvőképességgel rendelkező csoportjába, amely (cselekvőképessége alapjául szolgáló) külön identitással rendelkezik. Mindazonáltal a végső integratív horizontról a politikai modernitás nem tud lemondani, ugyanis a modernitás talaján létrejövő politikai közösségek közötti konfliktusok feloldása, a „közös érdekek” és „közös célok” jegyében történő kiegyezés – a modernitás szabadságlogikájának fenntartása mellett – nem volna lehetséges annak a „végső”, újra- és újrászubsztancializáló horizontnak a folyamatos fenntartása nélkül, amelyet a „nemzeti mivolt”, a nemzetként létezés biztosít.

De milyenek a modernitás talaján létrejövő politikai közösségek?

Megértésükhöz jó támpontot nyújt Victor Turner liminalitás-communitas fogalom párosa.²⁰ Turner értelmezésében (van Gennep nyomán) a természeti és tradicionális társadalmakban markánsabb különbség áll fenn „állapot” és „átmenet” között. „Állapoton” a kultúra vagy a struktúra által világosan világosan kijelölt helyet kell érteni, míg „átmeneten” vagy a *liminalitáson* olyan pozíció értendő, amelyekben a személyek helyzete a jog, a szokások, konvenciók tekintetében homályos, meghatározatlan. A liminalitás állapotát a premodern társadalmak általában igyekeznek lerövidíteni, szertartások segítségével ritualizálni, vagyis valamiképpen szabályozni. Ezekben az inkább kivételesnek tekintendő „átmenetekben”, a liminalitás állapotában az emberek sajátos közösségeket, *communitasokat* hoznak létre, amelyek addig állnak fenn, míg az új strukturális „állapot” ki nem alakul. A *communitasok* tehát kivételes közösségek ezekben a társadalmakban, olyan egyenlő emberek szövetségéből állnak, „akik együttesen alávetik magukat a rituális ősök általános tekintélyének.”²¹

²⁰ Lásd Victor Turner: *The Ritual Process*. Cornell University Press, N.Y., 1977. 94–130. Magyarul: Victor Turner: Liminalitás és communitas. In: Zentai Violetta (szerk.): *Politikai antropológia*. Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1997. 51–63.

²¹ Turner: *Liminalitás és communitas*... i. m. 56.

A modernitás formáit felvevő (nacionalizált) társadalmakban az egyenlőség állapotát előkészítő anomia és státusinkonzisztencia a liminalitást általános egyéni léthelyzetté avatta, ezért legtöbb csoport a communitas logikája szerint (egyenlők szövetsége alapján, ritualizált elemekkel megkonstruált identitás mellett) alakult, kezdett cselekedni. A communitasok egy része intézményesült, a modern társadalmi struktúra részévé vált, mások eltűntek, illetve csak az általuk gerjesztett konfliktusok révén intézményesültek. A társadalmak egészének a strukturális erejét viszont olyan struktúrának és identitásnak kellett biztosítania, amely nincs kitéve a communitasok folyamatos változásainak, konfliktusainak, keretet tud biztosítani konfliktusaikhoz. A nemzet mint politikai közösség ezt a communitasok fölötti keretet, és az azt szilárdá tevő identitáshorizontot tartja fenn és teremti folyamatosan újra.

A társadalomtudományi kutatásnak ezért az is célja, hogy a szubsztancializáló logikák mögé tekintve megvizsgálja, miben tér el a „nemzeti mivolt” alakulása más csoportdinamikáktól, amelyek inkább a modern társadalmak communitasainak dinamikái.

Egy párhuzam konklúziói

Az eltérés megértésében épp Brubaker „dekonstruáló” álláspontot igazolni hivatott példája szolgálhat, az, amit a munkásosztály fogalma kapcsán elmond. A társadalmi osztályok és elsősorban a munkásosztály fogalmát vizsgálva ő ugyanis megállapítja, ma már világos: „a reálisan létező entitásként és szubsztanciális közösségként felfogott munkásosztály”, mint az elemzés tárgya nagyrészt a múlté. „Léte megkérdőjeleződött, mind az elméleti elemzések oldaláról, mind a társadalomtörténet, a munkásság történetét és a tömegdiskurzus és mobilizáció történetét részletekbe menően vizsgáló kutatás oldaláról”,²² ez pedig – vonja le a konklúziót – jó példa arra, ami a „nemzettel” történik, mind a történeti folyamat, mind a módszertani konzekvenciák tekintetében.

Az előbbieken kifejtettek alapján viszont a munkásosztály realitásának e „szétfeszítése” nem analogonja a nemzet hasonló „szétfeszítésének”, az osztály és a nemzet ugyanis nem ugyanazt a „helyet” töltik be a modernitás működésében.

²² Lásd Brubaker: *A nemzet mint intézményesült forma, gyakorlati kategória, esetleges esemény* i. m. 387.

Az osztály fogalmának kétségtelenül volt szociológiai alapja, de az osztályöntudat tisztán politikai-ideológiai konstrukció volt, amely a modernitás immár létező körülményei, a liberális demokráciák keretei között alakult ki. Azaz, az osztálykülönbségek már a polgárságon belül alakultak ki, és olyan – a demokrácia kezdeti időszakában megfogalmazott – kérdésekhez kapcsolódnak, mint például: kik kaphatnak szavazati jogot, hol a tulajdonjog határa stb. Gyökerei tehát abba a helyzetbe nyúlnak vissza, amelyben a polgárság belső rétegekre oszlott, és olyan alsóbb néprétegek fölé épült, amelyek az állampolgári jogokkal csak korlátozott mértékben élhettek. Vagyis az osztálykülönbségek akkor és olyan társadalmi feltételek mellett alakultak ki, amikor már ismert volt, hogy a problémákat nem „eltörölni” kell, hanem az érdekek egyeztetésével és kompromisszumokkal megoldani. Az osztályok megjelenése viszont átalakította magának a „népnek” a fogalmát is: immár nem szétválaszthatatlan egységet jelentett, hanem – mint arra Michael Mann is rámutatott – „plurális és osztályokba rendeződött entitást”, aminek következményeként „a liberális demokrácia lényege nem az individualizmuson, hanem az osztályérdekek legitimitásának elfogadásán alapszik.”²³

A nacionalizmus ezzel szemben részben a modernitás előtt, részben azzal párhuzamosan, a modern társadalmi viszonyok kialakulását gerjesztve kapott formát, és az általa létrehozott identitásközösség, a „nemzet” nem állítható párhuzamba azokkal az identitásközösségekkel, amelyek a modernitás talaján alakultak ki. A modernitás funkcionalizmusa alapján létrejött identitásközösségek ugyanis általában olyan érdekközösségeken alapszanak, amelyeknek létrejöttére és megszűnésére a modern polgári körülmények között kerül sor, amikor az individualizmus és szabadság elvei már maguk is szubsztantív elvként merülnek fel. E közösségek cselekvésére jobbra a technikai képzelet dominanciája mellett kerül sor, céljaikat nagyobbrészt „racionális” érvekben fejtik ki, nem támaszkodnak olyan értékekre, amelyek nem a polgári társadalom létmódjából eredeztethetők, még akkor is, ha e létmódról épp az értékek nyelvé-

²³ Lásd Michael Mann: *The Dark Side of Democracy: The Modern Tradition of Ethnic and Political Cleansing*. *New Left Review*, 1999. May-June, Nr. 235.18–45. (Magyarul: Michael Mann: A demokrácia sötét oldala. Az etnikai és politikai tisztogatás modern hagyománya. *Regio*, 2003, 1. sz. 3–35.) Mann az osztályok és a liberális demokrácián belüli „tisztá” identitásközösségek megkülönböztetését annak érdekében vezeti be, hogy megalapozza tételét: az etnikai tisztogatás legerőteljesebb formái a liberális demokrácia politikai és intézményi körülményei között alakultak ki.

folyik a vita. A racionálisan kifejtett célok általában fontos társadalmi-elosztási probléma megoldását vagy egy „beavatkozási” probléma korlátainak a kijelölését (abortusz, környezetvédelem) szolgálják.

A „munkásöntudat” politikai kialakítása és fenntartása mint identitásképzés tulajdonképpen a technikai képzelet egy új mozgásterének a kialakítását szolgálja mindössze: az osztályérdekek politikai képviselőinek megalapozását. Ez az érdekképviselő nagymértékben racionalizálható, része annak a politikai funkcionálisnak, amely a többpártrendszerben érvényesült, és az identitásképzés a racionalitás terének a megőrzését szolgálja mindaddig, ameddig az allokációs vagy „beavatkozási” probléma fennáll, vagy át nem fogalmazódik.

A „nemzet” viszont az a politikai közösség, amely a modernitás létező formái között minden lehetséges funkcionális keretben tart, és ezért különösen szilárdnak, az összes funkcionális identitás ütközését elbírónak kell lennie. A nemzetállamnak a saját állami keretein túlmenően nincsenek egyéb szilárd intézményi garanciái, ezért szerepe is túlmegy a politikai közösség fenntartásának technikai-instrumentális biztosításán: azzal, hogy a modernitás talaján keletkezett, „funkcionális” politikai identitásokat betagolja egy nagyobb, integratív horizontba, tulajdonképpen a modernitást „tartja fenn”. Ebből következik, hogy a „nemzet” valóságának „végső” – (nemzet)államon túli – szubsztanciális valóságként kell megjelennie, még akkor is, ha a nemzet tagjai az ismert kategorizációs eljárásokkal nem sorolhatók be a szociológiailag meghatározni kívánt „csoportlénybe” – ebben igaza van Brubakernek. Ez egyben azt is jelenti, hogy a modernitás körülményei között megjelent többi kollektívum – osztályok, érdekcsoportok, mozgalmak stb. – világát meghatározó módszertani „szétfoslás” a nemzetre nem vihető át, róla nem mond semmit. A nemzet módszertanilag mégsem tehető „esetleges eseménnyé”, illetve, ha mégis azzá tesszük: nem tudunk meg róla semmit.

